

चार

निजी टेलिभिजन च्यानलमा समाचार

जगत नेपाल

विश्वमा टेलिभिजन प्रसारण आरम्भ भएको पाँच दशक र स्याटलाइटबाट प्रसारण सुरु भएको २४ वर्षपछि नेपालमा आजभन्दा २३ वर्षअघि टेलिभिजन प्रसारण सुरु भयो । त्यस बेला २०४२ साल (भदौ १६ देखि २१ सम्म) मा राजा वीरेन्द्र र रानी ऐश्वर्यको अस्ट्रेलिया भ्रमणबारे तयार पारिएको समाचार रिपोर्ट प्रसारण गरिएको थियो । अस्ट्रेलियाबाट भू-उपग्रहमार्फत पहिलो पटक तत्कालीन दूर सञ्चार संस्थानको बलम्बुस्थित सगरमाथा अर्थ स्टेसनमा सङ्कलन गरिएको दृश्य मालीगाउँस्थित मधुकर बस्नेतको स्टुडियोमा सम्पादन गरी प्रसारण गरिएको थियो । नेपालको टेलिभिजन इतिहासमा प्रसारण भएको त्यो नै पहिलो समाचार रिपोर्ट थियो (गौतम २०६१ : ३५) । नेपाल टेलिभिजनबाट समाचारको औपचारिक प्रसारण २०४२ पुस १४ देखि भएको हो । प्रारम्भमा समाचार रेकर्ड गरी प्रसारण गरिन्थ्यो ।

नेपाल टेलिभिजनमा समाचारको आरम्भबारे नियालेर हेर्दा यसमा खास नमुना वा ढाँचा बनाएर समाचार यस्तै हुनुपर्छ भन्ने मान्यतामा समाचार प्रसारण थालिएको होइन भन्ने थाहा हुन्छ । गर्दै जाँदा, सिक्दै जाँदा, नीति निर्णयकर्ताको आदेशमा, सरकारी निर्देशनमा, समाजका अगुवाहरूको परामर्शमा,

दर्शकको प्रतिक्रियाका आधारमा समाचारलाई परिस्कृत बनाउने प्रयास भएको हो। समाचारमा हुँदै गएको विकास र सुधारले देखाउँछ— टेलिभिजन समाचारमा नक्कलभन्दा पनि सिकाइ जरुरी छ (रेग्मी २०६४)।

यस लेखमा नेपालमा टेलिभिजन समाचारबारे लेखाजोखा गर्न खोजिएको हो। टेलिभिजन प्रसारणमा निजी क्षेत्रको थालनी र यसको पृष्ठभूमिवारे केही व्याख्या लेखको प्रारम्भमा छ। यसपछि निजी क्षेत्रका टेलिभिजनले सुरुआती दिनदेखि नै सरकारी कोषभाजनको सिकार बन्नुपरेको व्यथाको बयान शाही शासनकालको सन्दर्भसहित छ। नेपाली टेलिभिजनमा भइरहेको वर्तमान अभ्यासका विभिन्न आयामलाई खोतल्ने प्रयास पनि यहाँ गरिएको छ। अन्त्यमा निष्कर्ष प्रस्तुत छ।

निजी क्षेत्रको प्रवेश

नेपाल टेलिभिजन प्रसारण सुरु भएपछिका पाँच वर्षसम्म मुलुकमा पञ्चायती शासन थियो। छापामाध्यम समेत फस्टाउने वातावरण थिएन। प्रशासनको वक्रदृष्टि परी पत्रपत्रिका बन्द हुनु स्वाभाविक घटना थियो। त्यसैले निजीस्तरमा प्रसारण माध्यम सञ्चालन त्यस बखत कल्पनाबाहिरको कुरो थियो।

२०४६ सालपछि स्थिति बदलियो, नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले पूर्ण रूपमा प्रेस स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गर्‍यो। २०४८ सालपछिको सरकारमा वासु रिसाल सञ्चारमन्त्री थिए भने जयप्रकाश गुप्ता प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाका प्रेस सल्लाहकार थिए। नीति र ऐन बनाएर निजी क्षेत्रलाई सञ्चारमाध्यम सञ्चालनमा प्रोत्साहन गर्नुपर्छ भन्ने मनसाय तत्कालीन सरकारले राखेको थियो र नरहरि आचार्यको संयोजकत्वमा सञ्चार कार्यदल गठन गरियो।

च्यानल नेपालका सञ्चालक जमिम शाह र भारतीय व्यापारिक समूह विजनेश इण्डियाले प्रसारण माध्यम सञ्चालनका लागि त्यति बेलै पहल थालेका थिए। विजनेश इण्डिया समूह थपनाका लागि मात्र नेपाली नागरिकको नाममा कम्पनी दर्ता गरी टेलिभिजन सञ्चालनको अनुमति लिने अभियानमा थियो।^१ तत्कालीन सञ्चार राज्यमन्त्री विजयकुमार गच्छदार, अर्थ राज्यमन्त्री महेश आचार्य र प्रधानमन्त्रीका प्रेस सल्लाहकार जयप्रकाश गुप्ता नीति बनाएर मात्र टेलिभिजन सञ्चालनका लागि लाइसेन्स दिनुपर्छ भन्ने पक्षमा थिए। निजी क्षेत्रलाई कसरी विद्युतीय सञ्चारमाध्यम चलाउन दिने भन्ने विषयमा भर्खरै

^१ पूर्व सूचना तथा सञ्चारमन्त्री जयप्रकाश गुप्तासँग २०६४ फागुनमा गरिएको कुराकानी।

सरकारको नीति बन्दै गरेको बेला जमिम शाह र बिजनेश इण्डिया दुवै समूहले एकाधिकारसहित आफूलाई मात्र टेलिभिजन सञ्चालनको अनुमति दिनुपर्ने अडान राखेका थिए । उनीहरू दुवैको तर्क थियो— टेलिभिजन चलाउँदा करोडौं लगानी गर्नुपर्छ । नेपाल जस्तो सानो मुलुकमा टेलिभिजनको बजार पनि सानो छ । प्रतिस्पर्धा भयो भने लगानी डुब्छ ।

नरहरि आचार्यको संयोजकत्वमा बनेको कार्यदलले सरकारको सञ्चार नीति कस्तो रहने भन्नेबारे मस्यौदा बनाउँदै गर्दा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयका आधारमा दुवै कम्पनीलाई टेलिभिजन सञ्चालनको अनुमति दिइयो । नेपालमा यी दुई कम्पनीले लाइसेन्स पाएको बेलासम्म भारतमा समेत निजी टेलिभिजन कम्पनीलाई स्याटलाइटबाट प्रसारणको अनुमति दिइएको थिएन । भारतीय भूमिमा प्रसारण भइरहेका स्टार र जी टिभीले हडकडको स्याटलाइट प्रयोग गरिरहेका थिए । बीबीसी रेडियोले समेत भारतबाट रिले गर्ने अनुमति नपाएकाले श्रीलङ्काबाट प्रसारण गरिरहेको थियो । त्यस अवस्थामा बिजनेश इण्डियाको रणनीति नेपालबाट लाइसेन्स लिएर भारतीय बजारमा कब्जा जमाउने रहेको थियो ।^२ एकाधिकारसहित टेलिभिजन प्रसारण अनुमति नपाएपछि बिजनेश इण्डियाले प्रसारणमा हातै हालेन ।

जमिम शाहले च्यानल नेपालका लागि पाएको स्याटलाइट अनुमति पत्रमा कम्पनीले काम प्रारम्भ गरेको मितिले १० वर्षसम्म अर्को कुनै कम्पनीलाई सरकारले स्याटलाइट अनुमति नदिने व्यहोरा राखिएको थियो । तसर्थ सरकारी स्वामित्वमा रहेको नेपाल टेलिभिजनले समेत स्याटलाइटमा जानु परे च्यानल नेपालमार्फत जानुपर्थ्यो । तर पछि बनेको सरकारले च्यानल नेपालको स्याटलाइट लाइसेन्स नै खारेज गर्‍यो । यो निर्णय हुँदा जयप्रकाश गुप्ता नै सञ्चारमन्त्री थिए । यो विषयले राजनीतिक शक्ति केन्द्रहरूमा समेत ठूलै विवाद उत्पन्न भयो । पछि २०५८ सालमा च्यानल नेपालले थाइल्याण्डबाट स्याटलाइट प्रयोग गरी प्रसारण आरम्भ गर्‍यो र पहिलो नेपाली स्याटलाइट टेलिभिजन बन्यो ।

मन्त्री गुप्ता रेडियो नेपालको एफएम रिले स्टेसनहरूको उद्घाटन गर्ने क्रममा जुम्ला हुँदै मुस्ताङको जोमसोममा थिए । २०५८ चैत २ गते यता काठमाडौंमा मन्त्रिपरिषद् पुनर्गठन भयो । गुप्तालाई कृषि मन्त्री बनाइयो र वातावरण राज्यमन्त्री शिवराज जोशीलाई सञ्चारमन्त्री । जोशी सञ्चारमन्त्री रहेका बखत सरकारले पुनः पूर्व निर्णय बदर गर्दै च्यानल नेपाललाई नेपालबाटै प्रसारण अनुमति दियो । यसबीचमा आफू सञ्चारमन्त्री हुँदा गरेका सबै निर्णय उल्टाएको भन्दै कृषि मन्त्री

^२ जयप्रकाश गुप्तासँग २०६४ फागुनमा गरिएको कुराकानी ।

गुप्ताले राजिनामा गरे ।^३ यसप्रकार नेपालमा टेलिभिजन प्रसारणमा निजी क्षेत्रको आगमनको पृष्ठभूमिमा राजनीतिक खेलहरू जोडिएको पाइन्छ ।

च्यानल नेपालले थाइल्याण्डको बैङ्ककबाट 'स्माटलाइट अपलिङ्क' गरी २०५८ असार १९ देखि प्रसारण सुरु गरेको हो । छापा र रेडियो पत्रकारिताको अनुभव भएका पत्रकारहरू समाचार शाखाका लागि छनोट गरिएका थिए जसमा केदार कोइराला, थानेश्वर सापकोटा, सञ्जय घिमिरे, गोकर्ण खतिवडा, विजय पौडेल, सुशील अर्याल, नारायण अधिकारी, रमेश चालिसे, आदि थिए । प्रसारणका लागि सम्पूर्ण तयारी पूरा भए पनि सरकारले च्यानल नेपाललाई प्रसारण अनुमति दिएको थिएन । यही वातावरणका बीच च्यानल नेपालको व्यवस्थापनले बैङ्ककबाट समाचार बुलेटिन चलाउने निर्णय गर्‍यो ।

संवाददाताहरू केदार कोइराला, गोकर्ण खतिवडा र दृश्य सम्पादक नरेश बज्राचार्यको टोली बैङ्कक पुग्यो । त्यहाँ थाइकमको कार्यालयमा एउटा सानो कोठाको बन्दोबस्त मिलाइएको थियो । सानो टेबुल र एउटा कुर्सी समेत मुस्किलले अट्थ्यो । काठमाडौँमा तयार पारिएका समाचार फिचर बैङ्ककस्थित स्टुडियोमा पुग्न तीन दिन लाग्थ्यो । समाचार बुलेटिनको अधिकांश भाग एउटै टेपमा काठमाडौँबाटै रेकर्ड गरेर पठाइन्थ्यो । पाँचदेखि आठ मिनेट लामो ताजा समाचार भने हरेक दिन काठमाडौँबाट फ्याक्स गरेर पठाइन्थ्यो । यो क्रम पाँच महिनासम्म चल्यो । समाचार बुलेटिन प्रसारण हुने समयभन्दा करिब दस मिनेटअघि काठमाडौँबाट बैङ्ककस्थित स्टुडियोमा फ्याक्स पुग्थ्यो । केदार कोइराला त्यो फ्याक्सलाई ठूलो पारेर फोटोकपी गर्थे । त्यति बेलासम्म गोकर्ण खतिवडा समाचार पढ्नका लागि तयार भएर बस्थे । क्यामेरापर्सनले पढ्न इसारा गरेपछि ठूलो अक्षरमा फोटोकपी गरिएको समाचारको कपीलाई टेबुल मुनिबाट केदार कोइराला बिस्तारै माथि साँदै जान्थे र गोकर्ण खतिवडा त्यसैलाई पढ्थे । समाचार पढ्नका लागि कुनै टेलिप्रम्प्टरको व्यवस्था थिएन । कैयौँपटक त समाचार पढ्दापढ्दै केदार कोइरालाको हातबाट कागज खसेर पाँच मिनेटको समाचार रेकर्ड गर्न दर्जनौँ टेक लिनु पर्‍थ्यो ।

समाचार फिचर कम्पाइल गरिएको टेप डीएचएलमार्फत बैङ्कक पठाइन्थ्यो अनि त्यहाँ रहेका समाचारकर्मीहरूले फ्याक्समार्फत आएको दृश्यविनाको मुख्य समाचार रेकर्ड गर्थे । बाँकीका लागि त्यही टेप प्रसारण गरिन्थ्यो । यसरी पाँच

^३ गुप्तासँग २०६४ फागुनमा गरिएको कुराकानी ।

महिनासम्म बैङ्ककबाट प्रसारण गरेपछि च्यानल नेपालले नेपालबाटै प्रसारण अनुमति पायो । त्यसपछि बैङ्ककमा रहेको टोली फिर्ता आएको थियो ।^४

च्यानल नेपालको स्थापनापछि नेपालमा टेलिभिजन प्रसारणमा निजी क्षेत्रका अन्य निकायको ध्यानाकर्षण भयो । ६० को दशक आरम्भ भएपछि नेपाली आकाशमा प्रसारण गर्ने टेलिभिजन च्यानलहरूको सङ्ख्या क्रमशः बढ्दै जान थाल्यो । २०६० असार २९ मा एकै दिन कान्तिपुर र ईमेज च्यानल प्रसारणमा आए । तिनको कार्यक्रम प्रसारणको प्रकृति नेपाल टेलिभिजनकै भैं मिश्रित थियो । समाचार च्यानलको रूपमा एभिन्यूज, सगरमाथा र एबिसी टेलिभिजन क्रमशः २०६४ असार ३२, २०६४ साउन १४ र २०६५ भदौ १९ बाट औपचारिक प्रसारणमा आए । राजधानीलाई मात्र केन्द्र बनाएर सञ्चालित टेलिभिजन इतिहासमा नयाँ आयाम थप्दै भर्खरै मात्र वीरगञ्जबाट तराई टेलिभिजनले परीक्षण प्रसारण आरम्भ गरेको छ । उता बुटवलमा पनि लुम्बिनी कम्युनिटी टेलिभिजन प्रसारणका लागि कम्मर कस्दैछ ।

निजी क्षेत्रको प्रसारण : कठिन सुरुआत

तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रको सत्तामोह बढ्दै गर्दा नेपाली टेलिभिजन प्रसारणमा निजी क्षेत्रले हात बढाउँदै थिए । तसर्थ यी टेलिभिजनका समाचार सरकारी कोषभाजनको सिकार बन्न बेर लागेन । २०५९ असोज १८ मा राजा ज्ञानेन्द्रले जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवालाई अपदस्थ गरेपछि सरकारी र निजी सञ्चारमाध्यमको समाचार स्पष्ट रूपमा दुई ध्रुवमा देखिन थाले । सरकारी नियन्त्रणमा रहेको नेपाल टेलिभिजनले सरकारी सूचनाका साथै प्रोपगण्डालाई प्रसारण गर्थ्यो । तर निजी टेलिभिजन च्यानलहरूले सरकारको विरोधमा भएका आन्दोलनलाई उच्च प्राथमिकतामा राखे । दलहरूद्वारा सञ्चालित आन्दोलनको समाचारको प्रस्तुतिका कारण निजी क्षेत्रका टेलिभिजनले दर्शकहरूको मन जित्न सके । साथै नेपालमा टेलिभिजन समाचारको राम्रो बजार छ भन्ने कुरा पनि स्थापित गरिदिए । आन्दोलनका क्रममा सडकमा भएका प्रदर्शनको राम्रो दृश्य कसले देखाउने भन्ने होडबाजी नै चल्यो । २०६० चैत्र २२ मा रत्नपार्कमा दर्जनौं प्रहरीले एक जना प्रदर्शनकारी माथि ४२ लाठी प्रहार गरेको दृश्य कान्तिपुर र ईमेज च्यानल टेलिभिजनमा प्रसारण भए । निजी च्यानलहरूले प्रहरीले प्रदर्शनकारीको टाउको ताकिताकी हानेका दृश्यहरू देखाएका थिए । त्यही

^४ टोलीका एक सदस्य गोकर्ण खतिवडासँग २०६५ असार ११ मा गरिएको कुराकानी ।

घटनालाई लिएर राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट सरकारको व्यापक आलोचना भयो । अनि शान्तिपूर्ण प्रदर्शन माथिको सरकारी दमन समेत कम हुँदै गयो ।

च्यानल नेपालले भने आन्दोलनका समाचारलाई त्यति प्राथमिकतामा राखेको थिएन । अझ भनौं, यसले सरकारी नीतिको हल्का समर्थन गरेको पाइन्थ्यो । यसबीचमा तत्कालीन राजा ज्ञानेन्द्रले मुलुकका विभिन्न भागको भ्रमण गरे । त्यस बेला सरकार नियन्त्रित नेपाल टेलिभिजनसँगै च्यानल नेपाललाई भ्रमण टोलीमा पनि लिएको थियो ।

निजी च्यानलको आगमनपछि समाचार प्रसारणमा देखिएको प्रतिस्पर्धाले दर्शकलाई जोडदार विकल्प दियो । फरकफरक कोणबाट समाचार प्रसारण गरिने भएकाले दर्शकलाई विभिन्न स्वाद प्राप्त हुन थाल्यो । तर यस्तो प्रतिस्पर्धा सधैं फलदायी भने भएन । २०६१ मङ्सिर १ मा दिल्लीबाट प्रसारण हुने नेपाली भाषाको टेलिभिजन नेपाल वानले धादिङको कृष्णभीरमा सेना र माओवादीबीच भएको भिडन्तका दृश्य प्रसारण गर्‍यो । त्यो समाचारले राष्ट्रियता र राष्ट्रिय सेनाको मनोबल गिराएको ठहर गर्दै सरकारले नेपाल वान टेलिभिजनसँग स्पष्टीकरण माग्यो । सरकार र सेनाले समाचार सङ्कलनका लागि नेपाल वानको काठमाडौँस्थित कार्यालयलाई आफ्नो औपचारिक कार्यक्रममा बोलाउन छोड्यो । सरकारी दबावमा स्पेसटाइम नेटवर्कले केबुलबाट नेपाल वान हटायो । कृष्णभीर घटनाको दृश्य खिच्ने पत्रकार फणिन्द्र सिलवाललाई आतङ्ककारीको संज्ञा दिँदै ज्यान मार्नेसम्मका धम्की दिइयो । सेनाको दबावमा नेपाल वानले उनलाई जागिरबाट हटायो । सेनाको विरोधमा कुनै पनि सामग्री प्रसारण नगर्ने सहमतिपछि मात्र सेनाका कार्यक्रममा जाने अनुमति नेपाल वानले पायो । नेपाल वानमा माओवादी र सेनाबीच भएको प्रत्यक्ष भिडन्तको समाचार प्रसारण गरेपछि सूचना विभागको पास लिएका बाहेक अरू मानिससँग कुरा नगर्नु भन्ने आन्तरिक सर्कुलर ७५ ओटै जिल्लाका सरकारी कार्यालयहरूमा पठाइयो । अनि देशभरका नेपाल वानका संवाददाताहरूलाई प्रशासनले तपाईंहरू अवैध हो भन्दै हतोत्साही गर्ने, सरकारी सूचना नदिने गरे । अर्कोतिर त्यो घटनाले दर्शकमाझ नेपाल वानको लोकप्रियता बढायो ।^५

यस प्रकार निजी क्षेत्रका टेलिभिजनले तत्कालीन राजाको असोज १८ को कदमको विरोधमा पाँच राजनीतिक दलहरूले सञ्चालन गरेको आन्दोलनका साथै अन्य महत्त्वपूर्ण समाचार उच्च प्राथमिकताका साथ प्रसारण गरेका थिए ।

^५ नेपाल वानका समाचार संयोजक मुकुन्द दाहालसँग २०६५ असार १२ मा गरिएको कुराकानी ।

तसर्थ सहरी क्षेत्रका अधिकांश दर्शकका लागि यी समाचार जीवनको एउटा अभिन्न अङ्ग जस्तै बन्न पुगेका थिए ।

शाही शासन : तरबारको धार

२०६१ माघ १९ मा राजाले मुलुकको कार्यकारी अधिकार हातमा लिई सञ्चारमाध्यममा कडा सेन्सरसीप लागू गरेपछि, नेपाली टेलिभिजनका दिनहरू भन्नु कठिन बने । तिनलाई समाचार प्रसारणका आवश्यक सामग्री नै दुर्लभ भयो, तिनले दर्शक गुमाउँदै गए । सेन्सरसीपका कारण स्वदेशी सञ्चारमाध्यमहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक प्रकाशन र प्रसारण गर्न नपाएपछि समाचारका लागि विदेशी सञ्चारमाध्यममा भर पर्नु परेको थियो ।

सरकारले पाँच जनाको समूहमा जम्मा भएर हिँड्न समेत नपाउने गरी राजधानी र मुलुकका प्रमुख सहरमा निषेधाज्ञा जारी गर्‍यो । राजनीतिक गतिविधि ठप्प भए । तर राजाको कदमको जयजयकार गर्दै राजधानी र राजधानीबाहिर भएका नारा जुलुसको समाचार सरकारी टेलिभिजन- नेपाल टेलिभिजनले उच्च प्राथमिकताका साथ प्रसारण गर्‍यो । यस कालखण्डमा मुलुकका विभिन्न सहरमा राजाको 'अभिनन्दन' का कार्यक्रम पनि आयोजना गरिए । ती कार्यक्रममा माघ १९ को शाही कदमलाई समर्थन गर्ने बाहेकका सञ्चारमाध्यमलाई समाचार सङ्कलनका लागि समेत अवरोध पुऱ्याइयो ।

माघ १९ र त्यसपछिका केही दिनसम्म पनि टेलिभिजन स्टेसन सेनाका व्यारेक भैं देखिन्थे । विभिन्न टेलिभिजन स्टेसनमा त्यस बेलाको अवस्थितिबारे यहाँ केही चर्चा गर्न उपयुक्त हुनेछ ।

कान्तिपुर टेलिभिजन : माघ १९ गते बिहान ११ बजे म आफ्नो अफिस कान्तिपुर टेलिभिजन पुग्दा चारैतर्फ सैनिकको पहरा थियो । समाचार कक्षमा रहेका सहकर्मीहरू हतास र निराश मुद्रामा थिए । चार तलामाथि रहेको समाचार कक्षमा पस्नेबित्तिकै देखें- अत्याधुनिक हतियारधारी सैन्य डफ्फा समाचार कक्षमा घरी बल्लो छेउ घरी पल्लो छेउ गर्दै घुमिरहेका । सधैंभैं त्यस दिन पनि रिपोर्टिङ शाखाको बैठक भयो, तर अघिल्ला दिनहरूभन्दा नितान्त फरक वातावरणमा । बैठकमा राजनीतिक विषयवस्तुमा समाचार बनाउने एजेण्डा नै राखिएन । विकास-निर्माण, कुलोपानी, नहर र अन्न भनौं, यसअघि प्राथमिकतामा नपरेका समाचार खोजेर बुलेटिन भर्ने योजना बन्यो । बैठक भइरहँदा समाचार प्रमुखलाई सेनाका मेजरले 'यस्तो समाचार बनाउनु पऱ्यो, उस्तो समाचार बनाउनु पऱ्यो' भन्दै सिकाउँदै थिए ।

हाम्रो एउटा टिम 'आर्काइभ' का लागि काम लाग्छ भनेर प्रधानमन्त्री निवास, प्रमुख दलका पार्टी कार्यालय तथा प्रमुख नेतालाई नजरबन्द गरी राखिएका स्थानको दृश्य कैद गर्न हिँड्यो। हिरासतमा राखिएका सयौं नेता, कार्यकर्ता र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूबारे केही सूचना पाउन सकिएन। मोबाइल र साधारण फोन काटिएको, इन्टरनेट सुविधासमेत बन्द गरिएकाले सूचना प्रवाह दुरुह बनेको थियो।

ईमेज च्यानल : माघ १९ गते बिहान राजाले सम्बोधन गर्दैछन् भन्ने हल्ला चलेकाले कार्यालय पुगेका केही सञ्चारकर्मीहरू समाचार शाखामा नेपाल टेलिभिजन खोलेर बसेका थिए। ९ बजेर ३२ मिनेट जाँदा हतियारधारी सेनाको एउटा टुकडी नै कार्यालय परिसरमा पुगिसकेको थियो। एकछिन सबैले एक-अर्काको मुख हेराहेर गरे। घटनालाई नजिकबाट हेरेका ईमेज च्यानलका संवाददाता राजन कुइकेल भन्छन्, "सेनाले 'अब समाचार प्रसारण रोक्नुस्। नेपाल टेलिभिजन मात्र हुक गर्नुस्। अरू केही गर्न पाउनु हुन्न। यो माथिको आदेश हो' भन्यो। कसैले प्रतिवाद गर्न सक्ने कुरै भएन।"^६

राजाको सम्बोधन सकिएपछि सेनाले त्यही भाषण मात्र प्रसारण गर्न आदेश दियो। समाचार प्रसारण हुने मूल स्टुडियोसम्म पनि हतियारधारी सेना ओहोरदोहोर गरिरहन्थे। माघ १९ मा ईमेज च्यानलमा राजाको भाषणबाहेक कुनै राजनीतिक समाचार प्रसारण भएन। गैरराजनीतिक समाचारलाई पनि सेनाले सम्पादन गरेपछि मात्र प्रसारण गरियो। एक सातासम्म यस्तो सेन्सरसीपको क्रम जारी रह्यो। त्यसपछि क्रमशः 'सेल्फसेन्सरसीप' को अवस्था आयो। तर राजनीतिक दलहरूले आन्दोलन सुरु गरेपछि स्थिति खुकुलो हुँदै गएको थियो।

यहीबीचमा एकदिन तत्कालीन गृहमन्त्री कमल थापाले टेलिफोन गरी अध्यक्ष आरके मानन्धरलाई भनेका थिए, "ख्याल गर्नुस्, तपाईंको टेलिभिजनमा आन्दोलनको समाचार बढी प्रसारण भैरहेको छ, राम्रो हुँदैन नि।"^७

नेपाल वान : नयाँ दिल्लीबाट प्रसारण हुने नेपाली भाषाको टेलिभिजन नेपाल वानको काठमाडौं कमलादीस्थित व्यूरोमा माघ १९ गते बिहान ८:३० बजे पुगेका पत्रकार तथा कर्मचारीहरूलाई सुरक्षाकर्मीले कार्यालय हाताभित्र छिर्ने नदिई

^६ कुइकेलसँग २०६५ असार ९ मा गरिएको कुराकानी।

^७ ईमेज च्यानलका संवाददाता राजन कुइकेलसँग २०६५ असार ९ मा गरिएको कुराकानी।

फर्काइदिए। त्यसलगत्तै आएको सैन्य दस्ताले कार्यालयभित्रको निरीक्षण गरी मूल गेटमा ताला लगाइदियो। एक सातासम्म ताला खोलिएन। त्यो एक साता पत्रकारहरू कार्यालय नजिकै जम्मा हुँदै, गफ गर्दै फर्कँदै गरे। कडा सेन्सरसीपका साथै टेलिफोन र इन्टरनेट सेवासमेत बन्द गरिएकाले साता दिनसम्म नेपालस्थित व्यूरो कार्यालयबाट नेपालको समाचार दिल्ली पठाउन सकिएन।^५ सरकारले केबुल नेटवर्कका प्रसारकहरूलाई नेपाल वान प्रसारण नगर्न आदेश दियो जसका कारण नेपाली दर्शकहरूले नेपाल वान हेर्न पाएनन्।

माघ १९ गतेको घटनापछि नेपालमा प्रसारण गर्न रोक लगाइएको नेपाल वान टेलिभिजन पछि ६ महिनासम्म खुलेन। नेपाल वानका तत्कालीन समाचार संयोजक मुकुन्द दाहाल भन्छन्, “तत्कालीन शक्ति केन्द्रहरूसँग अनेकौं पटक आग्रह गरेपछि बल्ल २०६२ असार २३ गते राजा ज्ञानेन्द्रको जन्मदिनको अवसर पारेर प्रसारण खुला गरियो। तैपनि समाचार सङ्कलनका लागि नेपाल वानलाई अनुकूल वातावरण भएन।”^९

मेजर बने सम्पादक

शाही घोषणाको दिन दिउँसो प्रधानमन्त्री निवास बालुवाटार, काङ्ग्रेस सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालाको महाराजगञ्जस्थित निवास, प्रजातान्त्रिक काङ्ग्रेसको कार्यालय, कोटेश्वरस्थित एमाले महासचिव माधवकुमार नेपालको निवास, पुल्चोकस्थित मन्त्री क्वार्टर तथा एमाले र काङ्ग्रेस कार्यालय पुगेर हामीले समाचार सङ्कलन गर्‍यौं। अपदस्थ प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा सैनिकको निगरानीमा प्रधानमन्त्री निवास बालुवाटारभित्रै रहेको र अधिकांश मन्त्री पक्राउ परेको थाहा पाइयो। सधैं कार्यकर्ता भेटघाट र सार्वजनिक समारोहमा भाग लिइरहनुपर्ने काङ्ग्रेस सभापति कोइरालालाई ‘स्थानहद’ गरी एउटा कोठामा सीमित राखिएको थियो। गोरखापत्रवाहेकका पत्रिका पढ्न बन्देज लगाइएको थियो। एमाले महासचिव माधवकुमार नेपाललाई घरमै स्थानहद गरी राखिएको थियो। आफ्नो निवास पुगेका सञ्चारकर्मीसँग कुरा गर्न लाग्दा उहाँलाई प्रहरीले धकलेर भित्र पठाएको दृश्य क्यामेरामा कैद गरियो। मन्त्री क्वार्टरमा मन्त्रीका परिवार भिँटीगुन्टा मोटरमा राखेर हतारहतार बाहिरिएको दृश्य कैद गरियो।

^५ नेपाल वानका समाचार संयोजक मुकुन्द दाहालसँग २०६५ असार १२ मा गरिएको कुराकानी।

^९ दाहालसँग २०६५ असार १२ मा गरिएको कुराकानी।

दिनभरि सङ्कलन गरेको यति महत्त्वपूर्ण घटना क्यामेरामा कैद गरेर पनि समाचारमा प्रसारण गर्न पाइएन ।^{१०}

अफिसमा पुगेपछि अचम्मको दृश्य देखियो। सधैं हामी समाचार प्रसारणका लागि अन्तिम स्वीकृति लिन समाचार प्रमुख कहाँ जाने गर्थ्यौं। त्यस दिन त उनी आफैं समाचारको विटो बोकेर 'प्रधानसम्पादक' बनेका मेजरको स्वीकृति लिंदै थिए। केही पछिसम्म पनि मन्त्रीका भाषणमा समेत सेनाले यो दिनू यो नदिनू भन्ने आदेश जारी गरेको देखियो। ईमेज र च्यानल नेपालमा पनि सेनाले नै प्रसारणयोग्य समाचार छानेका थिए र प्रधानसम्पादकको भूमिका खेल्न पुगेका थिए।

बिस्तारै जागे टेलिभिजन

केही महिनापछि यस्तो उकुसमुकुसको वातावरणमा केही परिवर्तनका धर्साहरू देखा पर्न थाले। छापामाध्यम र एफएम रेडियोले पनि सञ्चारमाध्यम माथिको सेन्सरसीपलाई खुकुलो बनाउन उल्लेख्य भूमिका खेलेका थिए।^{११} यस्तो अवस्थामा सात दलको नेतृत्वमा मुलुकभर आन्दोलन चर्किँदै गर्दा टेलिभिजनले ती घटनालाई उच्च प्राथमिकताका साथ प्रसारण गरे। तर यसो गर्दा टेलिभिजनहरूले सरकारको कडा चेतावनीको सामना गर्नुपर्थ्यो। नेपाल वानका तत्कालीन समाचार संयोजक मुकुन्द दाहाल भन्छन् :

६ महिनासम्म नेपालमा रोक लगाइएको टेलिभिजनको प्रसारण भर्खरै खुला भएको थियो। सात दलले सडक आन्दोलन चर्काउँदै लगेपछि हामीले पनि बिस्तारै समाचार दिन थाल्यौं। सरकारलाई त्यो कुरा सट्ट्य भएन। सञ्चार राज्यमन्त्री श्रीशशमशेर राणाले म र केशव अधिकारीलाई सञ्चार मन्त्रालयमा बोलाएर सरकारविरुद्ध समाचार दिए च्यानल बन्द गर्ने चेतावनी दिए जसका कारण हामीले फेरि समाचारमा केही सेन्सर गर्नु परेको थियो।^{१२}

यस्तो अवस्था हुँदाहुँदै पनि निजी टेलिभिजनहरूले सरकारी सेन्सरसीपको अवज्ञा गर्दै गए। र, फेरि टेलिभिजन समाचारप्रतिको आकर्षण थपिँदै गयो।

^{१०} उक्त दिन हामीले कैद गरेको दृश्य एक वर्षपछि माघ १९ कै स्मरण गर्दै बनाइएको समाचार रिपोर्टमा देखाउन भने काम लाग्यो।

^{११} पत्रपत्रिका र एफएम रेडियोले माघ १९ पछि गरेका विरोध र अवज्ञाबारे विस्तृत जानकारी पौड्याल र मैनाली (सन् २००७) र ढुङ्गेल (२०६४) मा पाउन सकिन्छ।

^{१२} दाहालसँग २०६५ असार १२ मा गरिएको कुराकानी।

देखियो टेलिभिजनको खुबी

२०६१ चैत ३० मा सर्वोच्च अदालतले पूर्व प्रधानमन्त्री एवं नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालालाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा बयान दिन जानू भन्ने आदेश दियो। अख्तियारले आफ्नो सम्पत्तिबारे बयान दिन पत्र पठाएपछि त्यसलाई चुनौती दिँदै कोइरालाले दायर गरेको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले यस्तो फैसला सुनाएको थियो। कोइरालाले सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई चुनौती दिँदै बयानका लागि अख्तियार नजाने बरु जेल जाने अभिव्यक्ति दिए। उनले भने, “राजाको प्रत्यक्ष शासनमा सर्वोच्च अदालत निरीह र विवेकशून्य भएको छ। म एउटा सुभाक्क दिन्छु, यसको कार्यालय नै बरु अब नारायणहिटीमा सारे हुन्छ।”^{१३}

तत्कालीन कानूनअनुसार राजा र अदालतको विषयमा कुनै प्रकारको टिप्पणी गर्न पाइँदैनथ्यो। कान्तिपुर टेलिभिजनमा साँझ ७ बजेको समाचारमा कोइरालाको यस्तो भनाइ प्रसारण भएपछि सनसनी फैलियो। कोइरालाको प्रतिक्रिया प्रसारण गरेको अभियोगमा टेलिभिजनमाथि तत्कालीन सरकारले कुनै न कुनै कारवाही गर्छ भन्ने धेरैको अनुमान थियो। तर तत्कालीन सरकारले कारवाही गरेन। यो घटनाले समाचारप्रतिको आकर्षण र विश्वसनीयता भन्ने बढायो। अझ अचम्मको कुरा त के भने अदालतबाट मुद्दा हारेपछि कोइरालाले तत्कालीन संविधान र कानूनविरुद्ध राजा र सर्वोच्च अदालतको मानहानि हुने गरी अभिव्यक्ति दिएको भए पनि त्यसविरुद्ध अदालतमा मानहानिको मुद्दा समेत परेन।

कोइरालाको भनाइ प्रसारण भएको भोलिपल्टै सञ्चार राज्यमन्त्री श्रीशशमशेर राणाले केबुल अपरेटरहरूलाई सञ्चार मन्त्रालयमा बोलाएर कान्तिपुर टेलिभिजनको प्रसारण रोक्न दबाव दिए।^{१४} तर केबुल अपरेटरहरूले मन्त्रीको आदेश मानेनन्। नेपाल पत्रकार महासङ्घले जारी गरेको वक्तव्यमा सरकारी दबावका बावजूद कान्तिपुर टेलिभिजन र त्यसको निरन्तर प्रसारणमा अडान राख्ने केबुल प्रसारकहरूको प्रशंसा गरिएको थियो।^{१५}

एक्लो पत्रको सरकारी टेलिभिजन

आम जनतालाई भन्दा शासकलाई प्राथमिकता दिने संस्कारबाट हुर्केको नेपाल टेलिभिजनका लागि पनि २०६१ माघ १९ पछि सुरु भएको राजाको प्रत्यक्ष शासन

^{१३} २०६१ चैत ३० मा कान्तिपुर टेलिभिजनमा साँझ ७ बजे प्रसारित समाचारमा आधारित।

^{१४} कान्तिपुर टेलिभिजनमा २०६१ चैत ३१ मा साँझ ७ बजे प्रसारित समाचार।

^{१५} २०६१ वैशाख १ मा नेपाल पत्रकार महासङ्घले प्रकाशित गरेको प्रेस विज्ञप्ति।

कठिनपूर्ण नै बन्यो । नेपाल टेलिभिजनमा यो अवधिमा निजी क्षेत्रका टेलिभिजनले प्रसारण गर्ने समाचारको ठीक उल्टो समाचार पनि प्रसारण हुने गर्दथ्यो । यसले सरकारका पक्षमा भएका स-साना कामलाई उच्च महत्त्व दिने गर्थ्यो र राजनीतिक दलका कार्यक्रमलाई स्थानै दिँदैनथ्यो या नकारात्मक सन्देश जाने हिसाबले प्रस्तुत गर्थ्यो । सोही कारण शाही कालमा यसको विश्वसनीयता भन्नु घट्टन पुग्यो । नेपाल टेलिभिजनका समाचार निर्देशक राजेन्द्रदेव आचार्य भन्छन्, “नेपाल टेलिभिजनको लोकप्रियता सबैभन्दा बढी घटेको शाही सरकारको कार्यकालमा नै हो ।”^{१९} यसमाथि रहेको सरकारी नियन्त्रण नै यसको प्रमुख कारण थियो ।

२०६१ फागुन १४ को राति माओवादीले नेपाल टेलिभिजनको कोहलपुर प्रसारण केन्द्रमा आक्रमण गरी सबै महत्त्वपूर्ण सामान लुटेर लगेपछि, त्यहाँको प्रसारण बन्द भयो । तर नेपाल टेलिभिजनमा यो समाचार आएन । त्यही समयमा सुरक्षाकर्मीले माओवादीमाथि विजय प्राप्त गरेका खबरहरू भने एकोहोरो प्रसारण भैरहे । पछि थाहा भयो— मुलुकमा हत्या, हिंसा बढेको समाचार नदिने सरकारी नीतिअनुरूप आफ्नै क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र लुटिएको समाचार रोकिएको रहेछ । घटनाका सम्बन्धमा पछि जिज्ञासा राख्दा नेपाल टेलिभिजनका एक जना उच्च तहका कर्मचारीले भने, “कहाँ त्यस्तो समाचार दिन मिल्छ र ? यस्तो समाचारले त देशमा आतङ्क बढेको देखाउँछ नि । त्यसैले नदिएको हो । माथिको त्यस्तै आदेश छ ।” नेपाल टेलिभिजनका अर्का उच्च अधिकारीका अनुसार घटनापछि समाचार नदिनु भन्ने फोन तत्कालीन राजदरबारबाट आएको भन्दै नेतृत्व तहले समाचार रोक्न लगाएको थियो । यस्तो समाचारका कारण आतङ्ककारीको मनोबल बढ्छ, भनेर समाचार दिइएन । ती अधिकारीले थपे, “नेतृत्व तहमा रहेकाहरू दरबारको फोन भनेपछि डरले मर्छन् । दरबारबाट कुन तहको मान्छेले फोन गरेको हो भन्ने कुरा थाहा पाउने कम्ति छैन ।” केही पछि यो घटनामा नेपाल टेलिभिजनलाई सात करोडभन्दा बढी नोक्सानी भएको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको थियो । घटनाको सात दिनपछि तत्कालीन सञ्चारमन्त्री टुङ्क ढकालले कोहलपुर प्रसारण केन्द्रको निरीक्षण गरे । अनि मात्र नेपाल टेलिभिजनलाई यो समाचारको विषय बन्यो ।

पञ्चायतकाल, २०४६ सालपछिको प्रजातान्त्रिक काल, २०५९ असोज १८ पछि र २०६१ माघ १९ पछिको शाही शासन र २०६३ वैशाख ११ पछिको लोकतान्त्रिक कालमा समेत नेपाल टेलिभिजन सरकारको प्रचार प्रसार संयन्त्र नै बनेको छ । यसको उदाहरणका रूपमा पूर्व राजा ज्ञानेन्द्रले दरबार छोड्नुअघि

^{१९} आचार्यसँग २०६५ वैशाख ७ मा गरिएको कुराकानी ।

आयोजना गरेको पत्रकार सम्मेलनलाई लिन सकिन्छ । २०६५ जेठ २९ गते २४० वर्ष लामो इतिहास बोकेको राजतन्त्रको विधिवत अन्त्य भयो । राजाको सहज बर्हिगमन नेपाली जनताको खुशीको क्षण थियो र राजा के भन्छन् भन्ने जान्न नेपाली दर्शक उत्सुक थिए । तर त्यसदिन पूर्व राजा ज्ञानेन्द्रले आयोजना गरेको पत्रकार सम्मेलनलाई नेपाल टेलिभिजनले प्रत्यक्ष प्रसारण गरेन । सम्पूर्ण तयारी भएका बेला नेपाल टेलिभिजनको नेतृत्वले प्रत्यक्ष प्रसारण नगर्न दबाव दिएको थियो । नेपाल टेलिभिजन पत्रकार महासङ्घ र कर्मचारी सङ्घले सार्वजनिक रूपमै यस्तो निर्णयको विरोध गरेका थिए ।

संविधानसभा निर्वाचन

२०५६ सालको संसदीय निर्वाचनमा मुलुकमा सरकार नियन्त्रित नेपाल टेलिभिजन मात्र थियो । केही भएका एफएम रेडियोहरू पनि राजधानीमा मात्र सीमित थिए । तसर्थ राजधानीमा एफएम रेडियोले र राजधानीबाहिर रेडियो नेपालले जनतासम्म चुनावी समाचार पुऱ्याउने काम गरे । संसदीय निर्वाचन भएको आठ वर्षपछि नेपालमा २०६४ चैतमा संविधानसभाको चुनाव हुँदै थियो । चुनावी समाचार जनतासम्म पुऱ्याउन टेलिभिजनहरू सशक्त रूपमा प्रस्तुत भए । देशका प्रमुख सहरी क्षेत्रबाट चुनावको प्रत्यक्ष प्रसारण गरेपछि टेलिभिजन समाचारप्रति आकर्षण भन्नु बढ्यो ।

कान्तिपुर टेलिभिजन समाचार विभागका तत्कालीन उपप्रमुख सोहन श्रेष्ठ भन्छन्, “एफएम रेडियोले छिटो सूचना प्रवाह गरेर टेलिभिजनलाई चुनौती दिन्छन् कि भन्ने लागेको थियो तर देशका विभिन्न भागबाट गरिएको लाइभ प्रसारण, ब्रेकिङ न्यूज, स्कोल, टेलिफोन वार्ता, ग्राफिक्सको प्रयोग, आदिमार्फत प्रसारित निर्वाचन परिणामको समाचारका कारण नेपाली टेलिभिजन बढी प्रभावकारी र सफल भए ।” कान्तिपुर टेलिभिजनले संविधानसभा चुनावको समाचार राजधानीमा दुइटा आउटसाइड ब्रोडकास्टिङ भ्यान (ओबी भ्यान) मार्फत प्रत्यक्ष प्रसारण गर्‍यो । त्यसै गरी राजधानीबाहिरका प्रमुख नौ सहरबाट समेत पहिलोपटक प्रत्यक्ष प्रसारण गर्‍यो । निर्वाचनका बेला समाचार सङ्कलनका लागि खर्चिएको रकमको तुलनामा टेलिभिजनहरूको आम्दानी निकै कम थियो । कान्तिपुर टेलिभिजनले प्रत्यक्ष प्रसारण र समाचार सङ्कलनका लागि चुनाव अवधिभर ५० लाखको हाराहारीमा खर्च गरेको थियो ।^{१७}

^{१७} कान्तिपुर टेलिभिजनका समाचार उपप्रमुख सोहन श्रेष्ठसँग २०६५ जेठ २४ मा गरिएको कुराकानी ।

त्यसैगरी एभिन्जुज टेलिभिजनले भारतको एक कम्पनीसँग तीन ओटा डीएसएनजी (डिजिटल स्याटलाइट न्यूज ग्यादरिड) भाडामा लिई राजधानीलगायत मुलुकका विभिन्न स्थानबाट निर्वाचनको प्रत्यक्ष प्रसारण गर्‍यो। यो क्रममा ४० लाखको हाराहारीमा यस च्यानलबाट खर्च भएको थियो।^{१५}

निर्वाचनपछि परिणाम सार्वजनिक भइरहुञ्जेल चार/पाँच दिन प्रायःजसो टेलिभिजन च्यानलहरूले दिनरात समाचार मात्र प्रसारण गरिरहे। नेपाली जनता पहिलोपटक आफ्नो संविधान आफैं बनाउने अभ्यासमा थिए भने नेपाली टेलिभिजन च्यानलहरू कसले छिटोभन्दा छिटो विश्वसनीय समाचार दर्शकसामु पुऱ्याउने भन्ने प्रतिस्पर्धामा थिए। यद्यपि समाचार छिटो दिने दौडमा केही समाचार च्यानलहरूले परिणाम घोषणा नै नभएका क्षेत्रमा समेत फलानाले जित्यो भन्ने गलत समाचार प्रसारण गरे। कतिसम्म भने एउटै च्यानलको समाचारमा मत गणना जारी भएका र परिणाम घोषणा भइसकेको भनिएका क्षेत्रको सङ्ख्या कुल निर्वाचन क्षेत्र सङ्ख्या (२४०) भन्दा पनि बढी भएको पाइयो। सबै क्षेत्रको निर्वाचन परिणाम सार्वजनिक नहुँदै माओवादीले १२१ सिटमा विजय हासिल गरिसकेको समाचार प्रसारण गरियो जबकि चुनावको अन्तिम परिणाममा प्रत्यक्षतर्फ माओवादीले १२० सिट मात्र जितेको थियो। त्यो समाचार प्रसारण भएको बखत त माओवादीले ११७ स्थानमा मात्र विजय हासिल गरेको थियो। तुलनात्मक रूपमा नेपाल टेलिभिजन र कान्तिपुर टेलिभिजनले पुष्टि भइसकेको समाचार प्रसारण गरेको देखिन्थ्यो। तथापि औपचारिक घोषणा अगावै नेपाल टेलिभिजनले सिन्धुली १ मा एमालेका विषमलाल अधिकारी विजयी र कान्तिपुर टेलिभिजनले नुवाकोट २ बाट काङ्ग्रेसका डा. रामशरण महत विजयी भनी समाचार प्रसारण गरेका थिए। नेपाल टेलिभिजनले गलत समाचार प्रसारण गरेको भनी ब्रेकिङ न्यूज हालेर क्षमा नै माग्‍यो भने कान्तिपुर टेलिभिजनले आफ्नो अर्को समाचार बुलेटिनबाट सच्याएको थियो।

छापा र रेडियोको तुलनामा विश्वसनीय

नेपालमा छापाको तुलनामा टेलिभिजनमा सन्तुलित समाचार प्रसारण भएको तथ्य एक अध्ययनले देखाएको छ। वर्ल्डभ्यू नेपालले गरेको उक्त अध्ययनका अनुसार छापाको ५६.७ प्रतिशत र टेलिभिजनको ७६.८ प्रतिशत समाचार सन्तुलित देखिए (रेग्मी २०६५ मा उद्धृत)। तर, तिनमा भुकावपूर्ण समाचारको

^{१५} एभिन्जुज टेलिभिजनका समाचार संयोजक केदार कोइरालासँग २०६५ जेठ १७ मा गरिएको कुराकानी।

अंश छापापामा ४३.३ प्रतिशत र टेलिभिजनमा २३.२ प्रतिशत थियो । यसलाई गम्भीर रूपमा लिनु पर्छ ।

२०६५ सालमा भएको संविधानसभा चुनाव अवधिमा प्रेस काउन्सिलले गरेको अनुगमनमा पनि छापाको तुलनामा टेलिभिजनले सन्तुलित समाचार प्रवाह गरेको देखाएको छ (अधिकारी र पोखरेल २०६५) । तर पनि छापापामा भएका गल्ती कमजोरीविरुद्ध उजुरी गर्ने ठाउँ छ । टेलिभिजनमा प्रसारण भएका समाचारविरुद्ध उजुरी गर्ने निकाय र संयन्त्र भने भर पर्दो छैन । प्रेस काउन्सिलका पूर्व अध्यक्ष राजेन्द्र दाहालका अनुसार भिमिक्क आएर मिलिक्क बिलाउने रेडियो र टेलिभिजनवाट प्रसारित सामग्रीलाई लिएर प्रश्न उठाउन चाहे पनि प्रमाण जुटाउन नसकिने अवस्था छ (दाहाल २०६४) । छापाको तुलनामा विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा गलत समाचारको खण्डन गर्ने प्रचलन कम छ ।

टेलिभिजनका वर्तमान अभ्यास

सम्भावना र चुनौतीहरू

- २०६४ माघ ७ मा प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला उपचारका लागि राजधानीको बाँसबारीस्थित सहिद गङ्गालाल हृदयरोग केन्द्रमा भर्ना भए । तर उनको मृत्यु भइसक्यो भन्ने हल्ला मुलुकभर फैलियो । उनका चिकित्सकले उनको स्वास्थ्यमा सुधार भैरहेको भन्ने व्यहोराको वक्तव्य जारी गरे र त्यसलाई सञ्चारमाध्यमले प्रमुख समाचार बनाए । तर मृत्युको हल्ला भने रोकिएन । माघ ९ गते प्रधानमन्त्री कोइरालाले टेलिभिजनको पर्दामा “म सञ्चै छु र केही दिनपछि निवास फर्कन्छु” भनेपछि मात्र हल्ला सेलाएर गयो ।
- २०६४ असोज महिनाको पहिलो साता एभिन्यूज टेलिभिजनले यातायात व्यवस्था विभागमा भएको भ्रष्टाचारका सम्बन्धमा समाचार रिपोर्ट बनाउन सुरु गर्‍यो । समाचार बनाउने क्रममा संवाददाताले मन्त्रीसँग अन्तर्वार्ता लिए । यातायात कार्यालयमा हुने गरेको भ्रष्टाचार र अनियमितताबारे उनको खोजी पूरा भएकै थिएन । श्रम मन्त्रालयले यातायात व्यवस्था विभागमा हुने गरेको भ्रष्टाचारबारे सञ्चारमाध्यमले खोजी गर्दैछ भन्ने थाहा पाएपछि तत्काल आन्तरिक रूपमा छानविन सुरु गर्‍यो । आफ्ना कर्मचारीको गल्ती थाहा पाएपछि महानिर्देशकमाथि कारबाही गर्ने प्रस्ताव श्रम मन्त्री लेखराज भट्टले असोज ४ मा मन्त्रीपरिषद्मा पेश गरे । त्यस बैठकले विभागका महानिर्देशक खगेन्द्रमणि पोखरेलसहित छ जना कर्मचारीलाई

निलम्बन गर्‍यो। मन्त्रीपरिषद्ले कारवाहीको घोषणा गर्नुअघि अनुसन्धान पूरा नभएका कारण टेलिभिजनबाट समाचार प्रसारण भएकै थिएन। महानिर्देशकमाथि कारवाही भइसकेपछि मात्र भ्रष्टाचारबारे प्रमाण सहितको समाचार रिपोर्ट एभिन्यूज टेलिभिजनमा असोज ५ गते प्रसारण भयो।

टेलिभिजन समाचारको प्रभावकारिता र महत्त्व झल्काउने यी प्रतिनिधि उदाहरण हुन्। समाचारमा दृश्यको संयोजनले गर्दा आज विश्वमा सबैभन्दा बढी विश्वसनीय सञ्चारमाध्यमका रूपमा टेलिभिजनले आफूलाई स्थापित गरेको छ। टेलिभिजनको यही विशेषतालाई बोकेर नेपाली टेलिभिजन च्यानल अघि बढिरहेका छन्। कान्तिपुर टेलिभिजनका समाचार प्रमुख तीर्थ कोइराला भन्छन् :

नेपालमा उदार कानून र कमजोर राज्य भएका कारण अन्य सञ्चारमाध्यम भन्दा टेलिभिजनहरूले पनि स्वतन्त्रताको चरम उपयोग गर्दै आफ्नो दायरा खुक्लौं र फराकिलो बनाउने वातावरण पाएका छन्। तर निजी क्षेत्रका टेलिभिजनहरू राज्य, समाज र जनताप्रतिको उत्तरदायित्व बहन गर्ने सन्दर्भमा पूर्ण रूपमा सचेत भएको भने पाइँदैन।^{१९}

टेलिभिजन समाचार र कार्यक्रमबाट आचारसंहिता उल्लङ्घन भएको भन्दै नेपाल प्रेस काउन्सिलमा लिखित र मौखिक गरी झण्डै एक दर्जन उजुरी परेका छन्। तीमध्ये जथाभावी चरित्र हत्या गर्ने मनसायले एकतर्फी समाचार प्रसारण गरेको, आरोपित पक्षलाई बोल्ने अवसरसमेत नदिएको, बालबालिकाको मनोविज्ञानमा प्रभाव पार्ने विभत्स दृश्यहरू प्रसारण गरेको भन्ने खालका उजुरी धेरै छन्। यति हुँदाहुँदै पनि निजी क्षेत्रमा टेलिभिजन सञ्चालन भएपछि सरकारी नियन्त्रणमा रहेको नेपाल टेलिभिजनको एकाधिकार समाप्त भएको छ। दर्शकलाई विकल्प प्रशस्तै उपलब्ध भएका छन्। टेलिभिजन च्यानलबीच कसरी स्तरीय र खोजमूलक समाचार प्रसारण गर्ने, समाचार छिटोभन्दा छिटो ब्रेक गर्ने भन्ने प्रतिस्पर्धा सुरु भएको छ। मन्त्रीका भाषण र सरकारी कार्यक्रमका समाचारले मात्र उच्च प्राथमिकता पाउँछन् भन्ने मान्यतामा केही परिवर्तन देखा परेको छ। सुदूर जनजीवनसँग सम्बन्धित विषयले समेत समाचारमा प्राथमिकता पाउन थालेका छन्।

---

^{१९} कोइरालासँग २०६५ असार १६ मा गरिएको कुराकानी।

सम्पादकीय स्वतन्त्रता

नेपालमा टेलिभिजनको सङ्ख्या दिनानुदिन बढ्दै गएको छ। नेपाली प्रसारण उद्योगलाई नजिकबाट नियाल्नेहरूले नेपाली बजार सानो भएकाले अहिले आएका टेलिभिजन नै धेरै भैसके भन्ने गरेको पाइन्छ। यद्यपि यो सङ्ख्या रोकिनेवाला छैन। ईमेज च्यानलका समाचार प्रमुख शरच्चन्द्र वस्ती भन्छन् :

टेलिभिजन सञ्चालकहरू नै के प्रयोजनका लागि संस्था खोलेको र त्यसको नीति के हुने भन्नेमा स्पष्ट छैनन्। जसले टेलिभिजन खोल्छ, उसैलाई म के गर्दछु भन्ने कुरा स्पष्ट नभए पछि बिँड (कामदार) तातेर के नै हुन्छ र? त्यसैले सञ्चालकहरूले नै मेरो टेलिभिजनलाई कसरी व्यावसायिक बनाउने भन्ने स्पष्ट खाका र योजना बनाउनु जरुरी छ। तापकै नताती बिँड तात्नुको अर्थ छैन।^{२०}

नेपाली टेलिभिजनहरू राजनीतिक वा व्यापारिक लाभका लागि स्थापित छन्। त्यसैले उनीहरूको समाचार नीतिमा पनि मुख्य रूपमा यी दुई क्षेत्रको प्रभाव देखिन्छ। व्यापारिक घराना तथा विज्ञापनदाताहरूका गल्तीप्रति आँखा नलगाउने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ। आधुनिक न्यूज रुममा लगानीकर्ताहरूले समाचार प्रमुखमार्फत आफ्नो चाहना राख्ने भएकाले कसरी उनीहरूले समाचारमा प्रभाव पार्छन् भन्ने कुराको भेउ तल्लो तहले पाउँदैनन्। विज्ञापनदाताहरूको टेलिभिजन समाचारमा कुन प्रकारको प्रभाव छ भन्ने कुराको मापन गर्न टेलिभिजनमा प्रसारण हुने समाचार र विज्ञापनबीच तुलना गरे हुन्छ। विज्ञापनदाता कम्पनीबाहेक अरूको समाचार आक्कलभुक्कल मात्र प्रसारण हुनुले यसलाई छर्लङ्ग पार्छ।

अत्यन्तै महँगो सञ्चारमाध्यम भएका कारण पर्याप्त आर्थिक स्रोत जुटाउनुपर्ने बाध्यता टेलिभिजन सञ्चालकहरूको छँदैछ। तर अब हरेक सञ्चारमाध्यमले आर्थिक स्रोत जुटाउने सिलसिलामा व्यापारिक घरानाको प्रभावमा पर्दा सम्पादकीय स्वतन्त्रतामा कतिको असर पर्छ र त्यसले दीर्घकालीन रूपमा कति क्षति गर्छ, भन्नेतर्फ पनि ध्यान दिन जरुरी छ।

जनशक्ति

समाचार च्यानलका रूपमा सगरमाथा, एभिन्ज र एबीसी टेलिभिजन आएपछि अन्य च्यानलहरूले पनि समाचारलाई भन् उच्च प्राथमिकतामा राखेका छन्।

^{२०} वस्तीसँग २०६५ कात्तिक १ मा गरिएको कुराकानी।

अहिले समाचार र समाचारमूलक कार्यक्रमबाट टेलिभिजन च्यानलहरूले कुल आम्दानीको ८० प्रतिशतभन्दा बढी आम्दानी गर्छन्।^{११} तर समाचारका लागि भने त्यसको सानो अंश पनि खर्च गर्न धक मान्ने अवस्था छ।

सञ्चालकहरूले स्टेसन स्थापना गर्दा स्टुडियो सामग्री, क्यामेरा र अन्य भौतिक सामग्रीमा पर्याप्त लगानी गरिएको पाइन्छ। तर जनशक्तिको वृत्ति विकासमा भने आवश्यक ध्यान दिएको पाइँदैन। समाचारमा प्रतिस्पर्धा बढेकाले जनशक्तिको चर्को माग छ। अहिले नै हरेक टेलिभिजन च्यानलसँग उपत्यकामा र उपत्यकाबाहिर गरेर १०० जनाभन्दा बढी सञ्चारकर्मी आवद्ध रहेको तथ्याङ्क तालिका ४.१ ले देखाउँछ।

यस क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको कमी छ। कलेजमा पत्रकारिताको औपचारिक अध्ययन गरेका जनशक्ति बजारमा उपलब्ध भए पनि टेलिभिजनको अध्ययन गरेका वा तालिम प्राप्त जनशक्तिको खाँचो खट्किन्छ। सबैजसो टेलिभिजनले राजधानीबाहिरका सहरी क्षेत्रमा संवाददाता राखेका छन्। यस्ता संवाददाता राख्दा 'आफूसँग क्यामेरा भएको र चलाउन जान्ने' भन्ने मापदण्ड बनाई छनोट गरिन्छ। कस्तो समाचार पठाउने भन्नेबारेमा उनीहरूलाई तालिम आवश्यक छ।

तालिका ४.१ : नेपाली टेलिभिजन च्यानलमा जनशक्तिको स्थिति

च्यानल	समाचार बुलेटिन सङ्ख्या	समाचार टिम	जिल्ला संवाददाता
एमिन्यूज	२० मा १४ लाइभ ६ ओटा रेकर्ड	७	७
एबीसी	१४ मा १० लाइभ ४ ओटा रेकर्ड	१२	जिल्लामा राख्ने क्रम जारी, निश्चित भइनसकेको।
सगरमाथा	२७ मा २० लाइभ ७ ओटा रेकर्ड	६०	५२
कान्तिपुर	२१ मा १७ लाइभ ४ ओटा रेकर्ड	७०	७
ईमेज च्यानल	२३ मा १६ लाइभ ७ ओटा रेकर्ड	६०	६५
च्यानल नेपाल	१४ अधिकांश लाइभ	५०	४०

स्रोत : सम्बन्धित च्यानलका व्यक्तिसँग गरिएको कुराकानी, मङ्सिर २०६५।

टेलिभिजनमा काम गर्ने पत्रकार तथा कर्मचारीले रेडियो र छापा माध्यमको तुलनामा शारीरिक तथा मानसिक रूपमा धेरै काम गर्नु पर्ने भएकाले संसारभर उनीहरूको सुविधा बढी हुन्छ। तर नेपालमा त्यस्तो भएको पाइँदैन। कम जनशक्तिबाट काम चलाउने प्रवृत्तिले गुणस्तर अपेक्षाकृत राम्रो छैन। कान्तिपुर पब्लिकेसन्सका सञ्चालकहरूबीच फुट आएपछि (अर्थात् जवाली समूह बाहिरिएपछि)

^{११} नेपाल टेलिभिजनका समाचार निर्देशक राजेन्द्रदेव आचार्यसँग २०६५ वैशाख ७ मा गरिएको कुराकानी।

टेलिभिजनमा पत्रकारलाई कम सुविधा दिइने तथ्यबारे अनुमान गर्न सकिने भएको छ। पहिला छापाबाट टेलिभिजनमा गएका पत्रकारहरू पनि बढी सुविधा पाइने हुँदा पुनः छापामा फर्किएको पाइन्छ। यसको उदाहरणमा कान्तिपुर टेलिभिजनबाट कान्तिपुर दैनिकमा गएका पत्रकारलाई लिन सकिन्छ। नेपाल पत्रकार महासङ्घका पूर्व सभापति तथा पत्रकारहरूको न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समितिका संयोजक सुरेश आचार्य भन्छन्, “हाम्रा मिडियाका मालिकहरू अहिले पनि ‘जागिर पो दिएको त, जागिर पनि माग्ने तलब पनि माग्ने?’ भन्ने मानसिकतामा रहेको पाइन्छ।”^{२२}

टेलिभिजनको समाचार कक्षमा छापा र रेडियोका अनुभवी पत्रकारहरूले नै नेतृत्व गरिरहेका छन्। तर टेलिभिजन च्यानलको वृद्धि सँगसँगै यसबारे ज्ञान नभएकाहरू पनि पत्रकारको रूपमा प्रवेश गरेका छन्। ईमेज च्यानलका समाचार प्रमुख शरच्चन्द्र वस्ती भन्छन् :

समाचार र दृश्य संयोजन कसरी गर्ने, के-कस्तो समाचार प्रसारण गर्दा समाजलाई कस्तो असर पर्छ भन्ने सामान्य ज्ञानको अभाव भएकालाई समेत टेलिभिजनले पत्रकारका रूपमा लिने गरेको पाइन्छ। स्टेसनले पछि पनि यसबारे तालिम दिने गरेको पाइँदैन। क्याम्पसमा सिकेको ज्ञान, आफैले तालिम लिँदा जानेका केही सीप र अग्रजहरूको अनुकरण गरेर धेरैले सिकने गरेको अवस्था छ। टेलिभिजन विषयमा नै उच्च शिक्षा हासिल गरेका वा गहन तालिम लिएका पत्रकारहरूको सङ्ख्या न्यून छ। मालिकहरू योग्य र अनुभवीको तुलनामा कम पारिश्रमिकमा काम गर्ने कमजोर जनशक्ति राख्न चाहन्छन्।^{२३}

अधिकांश सञ्चालकहरूमा पत्रकारिताको व्यावसायिक धर्म र महत्त्व तथा जिम्मेवारीसम्बन्धी आधारभूत ज्ञानको समेत अभाव छ। थोरै लगानीमा छिट्टै नाफा उठाउने सञ्चालकहरूको मानसिकता नै नेपाली टेलिभिजन उद्योगको व्यावसायिक विकासमा प्रमुख बाधक बनेको छ।

चर्को प्रतिस्पर्धा

टेलिभिजन च्यानलको सङ्ख्या बढ्दै गर्दा उनीहरूलाई पहिचानको समस्या देखिन थालेको छ, र स्तरीय पहिचानका लागि समाचार प्रसारणमा तीव्र प्रतिस्पर्धा देखा

^{२२} आचार्यले २०६५ साउन २ मा मार्टिन चौतारी र सामाजिक संवादका लागि सहकार्य (एसडी) द्वारा आयोजित अन्तर्क्रिया कार्यक्रम 'नेपाली टेलिभिजन : विचार र विश्लेषण' मा छलफलका क्रममा व्यक्त गरेको भनाइ।

^{२३} वस्तीसँग २०६५ कात्तिक १ मा गरिएको कुराकानी।

परेको छ। देशका कृना काप्चाका खबर मात्र होइन, विदेशमा समेत पुगेर समाचार सङ्कलन गर्ने प्रयोग नेपाली टेलिभिजनले सुरु गरेका छन्। यी निश्चय नै सकारात्मक सङ्केत हुन्। २०६५ साउनमा श्रीलङ्काको राजधानी कोलम्बोमा भएको सार्क शिखर सम्मेलनमा सगरमाथा टेलिभिजनले र २०६५ भदौको अन्तिम साता भएको प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहालको भारत भ्रमणका बेला एभिन्ज टेलिभिजनले भारतको राजधानी नयाँ दिल्लीबाट आफ्नै खर्चमा प्रसारण गरे। त्यसै गरी ब्रेकिङ न्यूज^{२४} र एक्सक्लुसिभ^{२५} समाचार दिने होडबाजी पनि नेपाली टेलिभिजन च्यानलबीच देखिन्छ। महत्त्वपूर्ण घटनाको प्रत्यक्ष प्रसारण गर्न, प्रत्यक्ष प्रसारण गर्न नसकिएको अवस्थामा टेलिफोन अन्तर्वार्तामार्फत ताजा समाचार तथा सूचना दर्शकसम्म पुऱ्याउन टेलिभिजन निरन्तर खटिरहेका छन्। त्यस्तै भक्स पप, प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता जस्ता कार्यक्रमले टेलिभिजन समाचारको आकर्षण र महत्त्व बढाइदिएका छन्। यद्यपि टेलिभिजन समाचारको गुणस्तरमा सुधार्नुपर्ने ठाउँ भने प्रशस्तै फेला पर्छन्। करोडौं खर्च गरेर स्थापना गरिएका टेलिभिजन च्यानलहरूले खोजमूलक समाचार र कार्यक्रमका लागि आवश्यक न्यूनतम रकम समेत खर्च नगरेको अवस्था छ, जसका कारण गुणस्तर वृद्धि हुन सकेको छैन। दुर्गम जिल्लाबाट समाचारका दृश्य बस, कुरियर र प्लेनमार्फत पठाउने गरिन्छ जुन टेलिभिजन स्टेसनसम्म आइपुग्न निकै समय लाग्ने अवस्था अद्यापि कायमै छ। यसले गर्दा दुर्गम क्षेत्रमा टेलिभिजन हुनुपर्ने जति प्रभावकारी हुन सकेको छैन।

समाचारको विश्वसनीयताको आधारमा संसारभरि बीबीसीलाई नमुना मानिन्छ। तर नेपाली च्यानलहरूमा समाचारलाई अनावश्यक रूपमा सनसनीपूर्ण बनाउने र समाजमा आतङ्क फैलाउने भारतीय च्यानलको नक्कल गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै जाने हो कि भन्ने चिन्ता छ। बीबीसीलाई उदाहरण मान्न छोडिसकिएको छ। यसो हुनुमा समाचार कक्षको नेतृत्वले व्यवस्थापनसँग व्यावसायिक अडान लिन नसक्नु एक कारण हो भने अर्को कारण थोरै लगानी गरेर छिटो कमाउने 'मालिक मानसिकता' हो। यसो भन्दैमा नेपाली टेलिभिजनहरूले विदेशी टेलिभिजनका नराम्रा कुरा मात्र नक्कल गरे भन्ने चाहिँ होइन।

एउटै घटनाबारेका तथ्याङ्क पनि टेलिभिजनपिच्छे फरकफरक पाइनुलाई राम्रो लक्षण कदापि मान्न सकिँदैन। अर्कातिर पहिलो हुने नाममा अपुष्ट

^{२४} सबैभन्दा पहिला प्रसारण गरिएको समाचार।

^{२५} अरूसँग नभएको आफूसँग मात्र भएको विशेष समाचार।

समाचार प्रसारण गर्ने प्रवृत्ति पनि नेपाली टेलिभिजनमा बेलाबेलामा देख्न पाइन्छ। २०६५ जेठ १५ मा सम्पन्न संविधानसभाको पहिलो बैठकले राजतन्त्रको अन्त्य गरी गणतन्त्र घोषणा गर्नुका साथै १५ दिनभित्र नारायणहिटी राजदरबार खाली गराउन सरकारलाई निर्देशन दियो। जेठ १६ गते राति १२.३० बजे पूर्व राजा ज्ञानेन्द्र निर्मल निवास सरेको भन्दै दृश्यसहितको समाचार सगरमाथा टेलिभिजनले १६ गते रातिदेखि १७ गते दिनभर प्रसारण गर्‍यो। तर पूर्व राजा २९ गते मात्र नागार्जुन दरबार सरे। त्यो पूर्व प्रसारित गलत समाचारको खण्डन समेत गरिएको पाइएन। यस्ता उदाहरण अन्य टेलिभिजन च्यानलमा पाइन्छन्।

निष्कर्ष

भनिन्छ— पत्रकारिता आवाज निकाल्न नसक्नेहरूको आवाज हो। विश्वका शक्तिशाली मुलुक र हाम्रै दक्षिणको छिमेकी भारतमा समेत ठूला सञ्चारमाध्यमहरूमा बहुराष्ट्रिय कम्पनी हावी छन्। बहुसङ्ख्यक साना सञ्चारमाध्यम राजनीतिक दलहरूको स्वार्थ पूर्तिको लागि सञ्चालित छन्। नेपाल पनि त्यही पथमा अग्रसर हुँदैछ। व्यापारिक घरानाका गलत कामप्रति हाम्रा ठूला सञ्चारमाध्यमहरूको चासो घट्दै गएको पाइन्छ। समाचारमा राजनीति र ठूलाबडाकै आवाज हावी छ। जनताको चाहनाका नाममा आफ्नो व्यापारिक स्वार्थ पूर्ति गर्नेतर्फ केन्द्रित मिडिया सञ्चालकहरू प्रेस स्वतन्त्रताको नाममा राजनीतिक सुभ्रुक कमजोर भएका दलहरूलाई अगाडि लगाएर आफू कमाउने दाउमा छन्।

प्रेस काउन्सिलका पूर्व अध्यक्ष राजेन्द्र दाहाल (२०६५) को शब्दमा पत्रकारलाई पाखा लगाई पैसा र प्रविधिको आडमा पत्रकारितालाई मुनाफा आर्जनको व्यवसाय बनाउने प्रयासहरूलाई समयमै निस्तेज पार्न सकिएन भने पत्रकारिताको नाममा हुने यस्ता कार्यबाट प्रेसको विश्वसनीयतामा त आँच पुग्छ नै, समाजले पनि नोक्सानी बेहार्नुपर्ने हुन्छ। यदि यस्तो प्रवृत्ति बढ्दै जाने हो भने खराब पत्रकारिताले असल पत्रकारितालाई विस्थापित गर्नसक्ने खतरा छ। त्यसैले अब मिडियाको काम कारबाहीलाई सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गर्ने समीक्षकहरू सक्रिय हुनु आवश्यक छ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, धर्म र जगदीश पोखरेल। २०६५। संविधानसभाको निर्वाचन र प्रेस : समग्रमा संयमित, थोरैको वर्चस्व। *संहिता*, वैशाख-असार, पृ. १२-२५।
गौतम, दीपा। २०६१। ... यसरी इतिहासको निर्माण भयो। *टेलिपत्रिका* २(१) : ३२-४३।

१३४ • नेपाली टेलिभिजन : अभ्यास, अनुभूति र विश्लेषण

- ढुङ्गेल, विनोद । २०६४ । शाही शासनमा स्वतन्त्र रेडियो : दमन र प्रतिरोधको कथा । काठमाडौं : मार्टिन चौतारी ।
- दाहाल, राजेन्द्र । २०६४ । खाँचो पूर्ति गर्ने प्रयास (प्रकाशकीय) । *सहिता*, माघ-चैत, पृ. २-४ ।
- दाहाल, राजेन्द्र । २०६५ । खराबले असललाई विस्थापित नगरोस् (सम्पादकीय) । *सहिता*, वैशाख-असार, पृ. २ ।
- पौड्याल, बन्नी र रघु मैनाली । सन् २००७ । *सङ्कटकालमा समाचार* । ललितपुर : हिमाल किताब ।
- रेग्मी, रामकृष्ण । २०६४ । समाचारको भ्यालबाट टेलिभिजन हेर्दा । *सहिता*, माघ-चैत, पृ. ५-११ ।
- रेग्मी, रामकृष्ण । २०६५ । समाचार : भुकावमा विष, सन्तुलनमा अमृत । *सहिता*, वैशाख-असार, पृ. ९-११ ।

अन्तर्वार्ता गरिएका व्यक्तिहरू

- केदार कोइराला, समाचार संयोजक, एभिन्जु टेलिभिजन
- कृष्ण तिमिल्सेना, सगरमाथा टेलिभिजन
- गोकर्ण खतिवडा, टेलिभिजन पत्रकार
- जयप्रकाश गुप्ता, पूर्व सञ्चारमन्त्री
- तीर्थ कोइराला, समाचार प्रमुख, कान्तिपुर टेलिभिजन
- दीपक पाण्डे, समाचार प्रमुख, च्यानल नेपाल
- प्रविण गिरी, समाचार प्रमुख, एभिन्जु टेलिभिजन
- मुकुन्द दाहाल, समाचार संयोजक, नेपाल वान टेलिभिजन
- राजन कृङ्केल, संवाददाता, ईमेज च्यानल टेलिभिजन
- राजेन्द्रदेव आचार्य, समाचार निर्देशक, नेपाल टेलिभिजन
- राजेन्द्र दाहाल, अध्यक्ष, नेपाल प्रेस काउन्सिल
- शरच्चन्द्र वस्ती, समाचार प्रमुख, ईमेज च्यानल टेलिभिजन
- शुभशाङ्कर कँडेल, समाचार प्रमुख, एबीसी टेलिभिजन
- सोहन श्रेष्ठ, समाचार उपप्रमुख, कान्तिपुर टेलिभिजन